

סימן כ"ז

הגדרת קנין מעמד שלושתן (יג ע"ב)

א. הלכתא בלא טעמא במעמד שלושתן

גרסינן בגמרא (יג ע"ב-יד ע"א):

גופא, אמר רב הונא אמר רב: "מנה לי בידך, תנהו לו לפלוני", במעמד שלושתן – קנה... וטעמא מאי? אמר אמימר: נעשה כאומר לו בשעת מתן מעות – "שעבדנא לך לדידך, ולכל דאתו מחמתך". א"ל רב אשי לאמימר: אלא מעתה, הקנה לנולדים, דלא הוו בשעת מתן מעות, הכי נמי דלא קנו! ... אלא אמר מר זוטרא: הני תלת מילי שוינהו רבנן כהלכתא בלא טעמא...

ויש להעיר, שמצאנו קנין דומה לזה, בדברי הגמ' בקידושין (ט ע"ב)

כדרב גידל אמר רב, דאמר רב גידל אמר רב: "כמה אתה נותן לבנך?" – "כך וכך", "לבתך?" – "כך וכך", עמדו וקדשו - קנו, הן הן הדברים הנקנים באמירה.

עכ"פ, רש"י מבאר שקושיית הגמ' "וטעמא מאי" – כיצד מועיל קנין מעמד שלושתן – היא דווקא במלוה. ומשמע, שבפיקדון אין צורך בטעם. ולפ"ז, מי שסובר שקנין מעמד שלושתן קיים רק בפיקדון – אין לשיטתו קושיא כיצד זה מועיל.

והקשו האחרונים, מדוע בפיקדון אין צריך טעם כיצד מועיל הקנין?

בפני יהושע כתב, שבפיקדון מועיל משום שסובר "תן" כ"זכ"י. דהיינו, שכאשר המפקיד אומר לנפקד "תן את הפיקדון לפלוני" – זוכה בו אותו פלוני.

אך מקשה הפנ"י: א"כ, מדוע צריך שיהיה הקנין במעמד שלושתן, הרי די בשניים – המפקיד והנפקד (והמקבל אינו צריך להיות נוכח)? ובסוף דבריו ביאר:

מיהו, לפי מה שכתבתי לעיל (יא ע"ב, ד"ה "בד"ה כל האומר"), בטעם הסוברים דהא דלא אמרינן במתנה תן כזכי כמו במלוה, היינו משום דמסתמא אין דעתו שיגמור המתנה עד דאתא לידיה – כיון דמצי למימר אי איפשי במתנה זו, וא"כ נראה, דהיכא שהוא במעמד המקבל, כולי עלמא מודו דהוי תן כזכי כמו בפיקדון ומלוה, דמאי שנא. ומשום הכי תקנו מעמד שלושתן. ולעולם משום תן כזכי, והוי מילתא

בטעמא, כן נראה לי בשיטת רש"י ז"ל.

אך בקצה"ח (סי' קכו סק"ג) פירש את שיטת רש"י ע"פ דברי התוספות והרא"ש:

התוס' (יד ע"א, ד"ה "כהלכתא"), כתבו, ש"הלכתא בלא טעמא" הכוונה היא, שאין טעם **כיצד** פועל ומועיל קנין מעמד שלושתן, אך ודאי שיש טעם **מדוע** חכמים ראו צורך לתקנו. והוא, כדי "שלא יצטרך לטרוח ולעשות קניינים".

וכעין זה כתב הרא"ש (סי' יז) וז"ל:

מעמד שלושתן – עיקר הקנין היא הלכתא בלא טעמא, אלא משום תקנת השוק, דמי שקונה סחורה, ואין בידו מעות – מעמידו אצל בעל חובו, ואין צריך להמתין עד שיקנה לו בקנין, ואף קנין לא היה מועיל לקנות הלואה. וכמו שתקנו שנכסי הלוחה ישתעבדו לשני בלא קנין משום תקנת השוק – תקנו גם כן שגופו ישתעבד לשני, ולא יוכל הראשון למחול...

ממילא, מבאר הקצה"ח, בפיקדון א"צ טעם, מפני שתיקנו קנין מעמד שלושתן משום תקנת השוק. ולא קשה מדוע מועיל קנין מעמד שלושתן, מפני שחז"ל תיקנו בכמה מקומות שיועילו קניינים שונים, מכיון שכך היא דרך הסוחרים, וקניינים אלו נקראים "קנייני סיטומתא".

משא"כ במלוה, כיון שאינה ברשותו שהרי "מלוה להוצאה ניתנה" (קידושין מז ע"א ועוד) – על כך מקשה הגמ', כיצד מועיל קנין מעמד שלושתן.

ובלשונו של הקצות:

נראה, דודאי גבי מעמד שלושתן איכא טעמא שהוצרכו חז"ל לתקן שיקנה במעמד שלושתן... משום הסוחרים, שלא יצטרכו לטרוח ולעשות קניינים... ואין זה קושיא מאי טעמא מועיל הקנין, דהא בכמה מקומות אשכחנא קניינא שהתקינו חכמים, ולא תהא תורה שלימה שלנו כמו מנהג? דאפילו דבר שנהגו הסוחרים קנה כמו סיטומתא דקנה, וא"כ מפקדון לא קשה, דהא כיון שיש טעם לתקנה – תו לא קשה מאי טעמא קנה, כמו דלא קשה על שאר קנייני דרבנן כמו משיכה ואגב.

אכן, גבי מלוה, ודאי קשה מאי טעמא, דהא ליתא ברשותיה, ונהי דהוי קנין – ליתיה ברשותיה, ואין לך קנין גדול כאמירה להקדש, ואפילו הכי כיון דליתיה ברשותיה – לא מצי מקני, לזה מסיק דהוא כהלכתא בלא טעמא, אבל מפקדון לא קשיא מאי טעמא...

בין כך ובין כך, מה שפירש רש"י על דברי הגמ' "כהלכתא בלא טעמא" – "כאילו קבלה משה הלכה מסיני, שאין צריך לתת בה טעם" – היינו על תקנת מעמד שלושתן במלוה. אך בפיקדון יש טעם וכנ"ל.

ב. מחלוקת הרי"ף ובעל העיטור

איתא בפרק המקבל (ב"מ קיב ע"א):

תנו רבנן: "לא תלין פְּעֻלַּת שְׂכִיר" (ויקרא יט, ג)... המחזהו אצל חנוני ואצל שולחני (רש"י על המשנה בדרך קיא ע"א): "נתקן מאצלו, והעמידו אצל חנוני. שהיה פועל צריך לקנות פירות מחנוני, ואמר לו בעל הבית לחנוני: תן לו בדינר פירות, ועלי לשלם" – אינו עובר. איבעיא להו: חוזר או אינו חוזר (האם מותר לשכיר לחזור בו מהסכמתו לקבל מהחנוני את שכרו בהקפה)? רב ששת אמר: אינו חוזר, ורבה אמר: חוזר...

הרי"ף (סח ע"א) פסק כשיטת רבה, שהשכיר יכול לחזור בו ולדרוש לקבל את שכרו מבעל-הבית. וכן נפסק בשו"ע (חור"מ סי' שלט סע"י).

והקשה הרי"ף: הרי מבואר בסוגיין, שבקנין מעמד שלושתן קנה, ואינו יכול לחזור!?

ותירץ, שבמעמד שלושתן הנותן אומר "מנה לי בידך", וא"כ מקנה למקבל את מה שיש לו ביד הנפקד, אבל בענין חנוני על פנקסו – אין לחנוני דבר השייך לבעה"ב, אלא צריך לתת לו בהקפה. לכן, כאשר החנוני לא נתן לו – יכול השכיר לחזור בו ולקבל מבעה"ב.

ועוד הקשה:

ואי קשיא לך האי דאמרינן בגמרא דבני מערבא (שבועות פ"ז ה"ה), בענין חנוני על פינקסו: "הדא דתימא בשלא העמידו אצלו, אבל אם העמיד הפועלים אצל חנוני – אין בעה"ב חייב לפועלים כלום, דאלמא קנו, ואע"ג דלית ליה לבעה"ב גבי חנוני כלום" – בני מערבא כרב ששת סבירא להו, דאמר אינו חוזר, ולית הלכתא כותיה. הדין סברא דילן.

ובהמשך הביא הרי"ף, שיש סוברים שבמעמד שלושתן רק במתנה אינו חוזר, אך בפיקדון או שאר דברים שנקנים ע"י מעמד שלושתן – חוזר. והוכיחו זאת מדין "המחהו אצל חנוני". אך הרי"ף כותב, שלפי שיטתו, שהמקרים אינם דומים – אין שום הוכחה, ולכן סובר שקנין מעמ"ש מהני אף בשאר דברים:

ואיכא מרבואתא, מאן דמוקים להא דאמר רב הונא אמר רב במתנה בלחוד...

ואייתי ליה ראייה מהא שמעתא דהמחזהו אצל החנוני, דאמר רבה חוזר. ואנן הא קא ברירנן, דהמחזהו אצל החנוני לא דמיא להך דאמר רב הונא אמר רב מנה לי בידך. ודקאמר, דהא דאמר רב הונא אמר רב במתנה בלחוד היא – ליתא.

כשיטה זו, החולקת על דעת הר"ף, סובר גם בעל העיטור (אות ה – המחאה, עג ע"ב), ויישב את קושיות הר"ף.

ג. קושיות הגידולי תרומה ויישוב החתם סופר

אך בס' גידולי תרומה הקשה על שיטת בעל העיטור מדברי הגמרא בקידושין (מז ע"א). נחלקו תנאים האם המקדש אשה במלוה מקודשת או לא. והגמ' שם מבררת מה שורש מחלוקתם.

אחת האפשרויות המובאות בגמ' היא, שנחלקו האם קנין מעמד שלושתן מועיל אף במלוה או רק בפיקדון (שם מח ע"א). והרי, קידושי אשה הם כעין "פירעון חוב" ולא כמתנה, מפני שהמקדש מתחייב בתשלום לאשה, שמקנה את עצמה, ובכ"ז מבואר בגמ' ששייך בזה קנין מעמ"ש!?

ועוד הקשה קושיא כללית על הסוגיא שם: רב סובר, ש"המקדש במלוה אינה מקודשת", והגמ' מנסה לומר, שדבריו שנויים במחלוקת התנאים הנ"ל. ודוחה הגמ', שמחלוקתם שונה, כי הם נחלקו האם מעמ"ש הוא גם במלוה או רק בפיקדון. וקשה, שהרי רב (בגיטין) אמר להדיא, שמעמד שלושתן מועיל לקנות אפילו מלוה, וא"כ ממה נפשך דבריו שנויים במחלוקת – או דעתו על המקדש במלוה, או שיטתו בענין מעמ"ש!?

החתם סופר (בסוגיין, יג ע"ב) מיישב את שתי הקושיות אחת בחברתה, על פי דברי הקצה"ח שהבאנו לעיל, שקנין מעמד שלושתן הוא "הלכתא בלא טעמא" רק במלוה ולא בפיקדון, וז"ל:

ולפי עניות דעתי, קושיא מתורצת בחברתה. דודאי העיטור לא קאמר אלא במלוה, דהוה הילכתא בלא טעמא – בזה אמר דלא תיקנו אלא למקבל מתנה אבל לא לפרעון חוב. אבל בפיקדון מודה העיטור, דמועיל אפילו לפרוע חובו.

ומעתה, הא דקאמר התם בקדושין "במלוה על-פה פליגי במעמ"ש" – היינו ודאי לכולי עלמא אמר רב אפילו במלוה, אך היינו במתנה. אבל לפרוע חובו... כעין קדושי אשה – בהא פליגי תנאי, אי איתא דוקא בפיקדון או אפי' במלוה נמי, ואתי שפיר ולא קשיא מידי.

ביאור דבריו: בעל העיטור מודה, שבפיקדון שייך קנין מעמד שלושתן לכולי עלמא, אף ב"פירעון חוב". אך במלוה דעתו, שאינו מועיל מעמ"ש אלא במתנה.

ועפ"ז מבאר את דין "חנוני על פנקסו"; מעמד שלושתן תופס באופן עקרוני בכל דרך שתהיה. ואף שמבחינה קניינית מועיל, החידוש הוא שיכול לחזור בו.

ד. גדר מעמד שלושתן

ולסיום, נראה לבאר באופן הבא את גדרו של קנין מעמד שלושתן:

אמימר מבאר, שטעמו של קנין מעמ"ש הוא, משום ש'נעשה כאומר לו בשעת מתן מעות: 'שעבדנא לך לדידך ולכל דאתו מחמתך'. ומפרש רש"י: "משעבדנא – מהשתא לכל מאן דאתי מחמתך, הלכך כי א"ל 'תנהו לפלוני', איגלאי מילתא דמשעת מתן מעות אשתעבד ליה".

ומשמע שלדברי אמימר, יש כאן שיעבוד הגוף ממש.

עפ"ז יש לומר, שבקנין מעמד שלושתן לא נתחדש שהכסף עובר מהאחד לאחר באמירה בעלמא, אלא החידוש הוא לגבי הגוף. המפקיד בעצם אומר לנפקד – "עד כה היית חייב להשיב לי את הכסף, ומהיום ואילך חיוב ההשבה הוא לפלוני" – כלומר, השיעבוד עובר מאחד לרעהו. אין כאן דין בחפצא אלא בגברא.